

הילדים החטופים בועז סנג'ר

הוועדה שלא חשדה

ניתוח משפטי של דוח ועדת קדמי מעלה תמונה של ועדה שעשתה לעצמה חיים קלים, שמעולם לא התייחסה ברצינות לטענות על חטיפת ילדי העולים מתימן ושהתחמקה מהטלת אחריות על מוסדות המדינה ובעלי התפקידים בהם

●● דוח ועדת החקירה הממלכתית שעסקה בפרשת היעלמותם של ילדי העולים מתימן נכתב בשפה מש"פטית. דרך הדיון של חברי הוועדה בנתונים שלפניהם מוזכרת מאוד את אופן הכתיבה המקובל של פסקי דין. לכן, לצורך התמודדות רצינית עם הדוח יש לנתח תחו (גם) כשם שמנתחים כל טקסט משפטי אחר. על פי המבוא לדוח הוועדה – שבראשה עמד השר פט יעקב קדמי שהלך השבוע לעולמו, ושפורסם ב-2001 וזמין כעת ברשת – מספר הילדים שנעלמו בין 1948 ל-1954 נע בין 1,500 ל-5,000. מספר הילדים שנתלוננו באשר אליהם הוגשו לשלוש הוועדות שעסקו בנושא הוא 1,053. רובם הגדול הם יהודים ממוצא תימני (כשני שלישים מהמקרים שבאשר אליהם הוגשו תלונות הם כאלה, ומכאן שמדובר בכ-700 ילדים). מספר העולים מתימן במסגרת מבצע "על כנפי נשרים" בשנים 1948-1954 היה כ-50 אלף. רובם המכריע של הנעלמים היו תינוקות. נתון סטטיסטי מלמד שמספר העולים מתימן בגילאים המתאימים לחטיפה (כשני מיליון) היה 5,824. מכאן שמכל שמור נה פעוטות נעלם אחד לפחות. זוהי תמונה מדהימה של תופעה שעל פניה מחייבת בדיקה קפדנית וחקירה רחבה, במיוחד לאור העובדה שכמחצית ממקרי היעלמות מרוכזים בתקופה הקצרה יחסית של מח"נות העולים (מסוף 1949 עד אמצע 1950). המסקנה המרכזית שאליה הגעתי, תוך ניתוח הדוח עצמו, בהתבסס על כלי הניתוח המקובלים של טקסט משפטי, היא שעבודת הוועדה לוקה בליקוי היסודי ביותר (למעט, אולי, ליקוי הכרוך בשחיתות) שבו עלולה ללקות ועדת חקירה: היעדר כל חשד. ההנחה הבסיסית ביותר בעבודת חקירה היא שמה שהוכרז אינו כשורה ויש לחקור את העניין עד תום, ואם יש גם אשמים – למצואם. תיתכן חקירה שבסיומה

יתברר שלא היה בסיס לחשד. הפרשה שלפנינו אינה מתיישבת עם קביעה שכזו. הדוח מותיר שאלות כבדות משקל רבות בלתי פתורות. תיאור הוועדה עצמה את אופן עבודתה ואת הנחותיה מעיד כי למעשה גם במהלך החקירה וכבר מראשיתה לא היה החשד נר לרגליה. הרושם החזק שיוצר הדוח הוא שהוועדה לא באה לחקור את הדברים לעומקם, אלא באה לה"סביר ולשכנע כי בעצם השד אינו נורא כל כך. לכן הסתפקה בצוות חקירה מצומצם של חוקר או שניים. לכל אורך הדוח מלונות אנתוני הנחות תקינות המינהל ואמינות התייעוד – רישומים שונים באשר לפ"טירה ולקבורה – ומשמשת להנחת המבוקש. הוועדה מסתמכת על התייעוד שנעשה בתקופה שבה נעלמו הילדים, אף על פי שיש בו סתירות רבות וחסרים רבים, ובאשר ל-93% מהילדים היא מגיעה למסקנה שמתו כבר או. אבל אם מתייחסים ברצינות לטענות שהדברים לא התנהלו כשורה, בין אם היתה זו חטיבה ממסדית ובין אם היתה "רק" אדישות ממסדית לחטיפה "מזדמנת" של תינוקות ומסירתם לאימוץ, ההסתמכות על התייעוד מאתה תקופה בעייתית מאוד, מי שמסוגל לחטוף או לעצום יענינו נוכח חטיפה, ודאי מסוגל גם לערוך תיעוד שאינו משקף את המציאות, או לאפשר את עריכתו.

הוועדה לא חושדת אפילו כשנדלקים ורקורי אוה"רה, כגון כשהושמדו יומני קבורה ואו שוחזרו. היא אינה יודעת מי השמיד (ומדוע) ומי שחזר (ומדוע), ובכל זאת מסתמכת על יומני הקבורה המשוחזרים. יחס הוועדה למחזלים החמורים ולמעשים החמורים המפורטים (חלקית) בדוח הוא סלחני מאוד. כך אפילו השמדת ארכיונים "מתחת לפאה" אינה מעוררת בקרב חבריה חשד ממש. כשפקידי ממשל לא משתפים איתה פעולה ולא ממציינים לה חומר

שביקשה, הוועדה רק מביעה צער ולא משתמשת בס"מכיוותיה כוועדת חקירה. הוועדה קובעת ברוב מכתבי התשובה להורים (המ"קובצים בשני כרכים עבי כרס הנספחים לדוח) שהילד מת "בוודאות" – גם כשיש סתירות בתייעוד "האימון" בקשר למועד המוות, לסיבת המוות ולמקום הקבורה. הוועדה איננה חושדת גם כשמברר שהיו רופאים שעסקו באימוצים (ומכאן שהיה להם אינטרס); וגם כשרופא קובע בתעודת פטירה שהילד מת ונקבר. אך מה לרופא בבית קברות? גם העובדה שבמפקד האוכ"לסוין שנערך בשנות ה-60 רשמו הפוקדים לגבי רבים מהילדים הללו "עוב" או "עוב את הארץ" איננה מעוררת אצל הוועדה כל חשד. גם צווי גיוס שקיבלו חלק מהילדים לא מעוררים חשד. גם שמועות שהיו קיימות באותה תקופה שלפיהן עליית הנוער היא כתובת לאימוץ ילדים לא עוררו חשד של הוועדה. הוועדה משום מה מתייחסת לאפשרות שהורים נטשו את ילדיהם או לא יזוהו אותם כאפשרות סבירה. האם חברי הוועדה סבורים שגם להם זה יכול היה לקרות?

הוועדה מתחמכת ומסבירה שהיתה זו רק "היעל"מות להורים, שהרי היא יודעת היום לקבוע היכן היו הילדים: לשיטתה הם מתו. אם כך, לפנינו תובנה אוניברסלית, שלפיה אין יותר היעלמויות בעולם: הרי אלהים תמיד יודע היכן כל ילד, ודי בכך שוועדה תקבע כעבור יובל שנים היכן היה אדם שנעלם כדי להעמיד את היעלמותו על ממדיה הנכונים: היעלמות לבני משפחתו בלבד.

מחסד אדיש או רשלן

הוועדה לא תפסה נכון את תפקידה: היא כלל לא פעלה כוועדת חקירה, אלא כבית משפט. לכן הטילה על ההורים הישישים את נטל ההוכחה הכבד של

טענותיהם. היא נמנעה מבדיקות דנ"א מקיפות והסתפקה בקבר אחד שבו נמצאה התאמה כדי לשלול את כל טענות ההורים. אבל הרי אין טענה שלא היו ילדים שמתו ונקברו, ולא מדובר בחוק טבע שאותו מפריכים באמצעות דוגמה נגדית.

ליקוי מרכזי נוסף בדוח הוא ההסתפקות בהתייחסות אך ורק לטענת החטיפה הממסדית (ולגבי"בה המכוונת – הקרובה אליה במהותה), והפניית מרב המאמצים לניסיון להפריכה. בלשון המשפט הפלילי, החטיפה הממסדית והגניבה המכוונת, שתיהן כאחת מבוססות על כוונה פלילית: רצון בהתרחשות התור"צאה. ברם, האחריות הפלילית יכולה להיות מבוססת גם בהיעדר כל "כוונה". כך כשמדובר ב"אדישות", ב"קלות דעת", ב"עצימת עיניים", או אפילו כשמדובר ב"רשלנות" בלבד. קל וחומר כשלא מדובר באחריות פלילית אלא באחריות אדמיניסטרטיבית או אורחית. הדוח מתעלם באופן צורם מהאפשרות של אחריות שאינה מבוססת על כוונה. בהתעלמות זו עשו להם ח"רי הוועדה חיים קלים. בנוסף, הדוח מתעלם מהאפשרות של חטיפה מכוונת שלא אורגנה על ידי הממסד, אלא על ידי אנשים פרטיים, בעוד הממסד אדיש או עצום יענינו ומאפשר זאת, או – לכל הפחות – רשלן.

הוועדה מדברת על "מסירה מוזמנת לאימוץ" – ללא ביקורת חריפה על תופעה איזומה כזו, ובלי לח"שודע לא חיפשו את ההורים? הוועדה מקבלת תירוצים כגון שבכתיב החולים היו עסוקים בטיפול בחולים עד כי לא התפנו לרשום את פרטי הילדים. הגם הפקידים טיפלו טיפול רפואי בילדים?

תופעה נוספת העולה מהדוח היא שהמחזלים והמעשים הרעים בוצעו על ידי גופים, ואף לא אחד מהם נעשה על ידי אדם בשר ודם שניתן לזהותו בש"מו ולהטיל עליו אחריות אישית, לאו דווקא פלילית – לנוכח חלוף הזמן. הוועדה לא מוצאת אחראים כל"שהם, רק גורמים מופשטים: "אי-קביעת נהלים לש"מירה על קשר", "היעדרו של מוסד מרכזי לדיווח". הוועדה, משום מה, מעדיפה להאשים את ההורים במקום לברר ברצינות את אחריותו של הממסד. הע"בירות הפליליות אמנם התיישנו, אך קיימת חשיבות חברתית, ומוסרית גדולה מאוד לחשיפת האמת, לאמירתה להורים ולבני המשפחה של הילדים שנעלמו ולאזרחי ישראל, ולהפקת כל הלקחים הדרושים כדי להבטיח שאפילו מקרה דומה אחד לא יישנה במדינת ישראל.

ילדי עולים במחנה בית ליד, 1950. צילום: וולטר קלנר / לע"מ

בדיקות דנ"א עכשיו

גם ללא הנתונים הרבים שחסרים בדוח, אפילו אם מסתפקים בבעיות המינימליות שגם הוועדה קובעת שהן קיימות, התמונה המציירת חמורה ומחייבת הפ"קת לקחים חשובים, שהוועדה אינה מגיעה אליהם. הוועדה מתעלמת מהיקף התופעה: אפילו אם מדובר "רק" ב-69 היעלמויות כפי שהיא קובעת – אלה המון ילדים. מה היה קורה אם היום היה נעלם ילד אחד? מה עשו בשנות ה-60 כשנעלם הילד יוס'לה שוחמי"כר? כל גופי המודיעין נרתמו לחפש אחריו, מצאוהו בחו"ל והחזירוהו ארצה. למה היעלמות של 1,000 ילדים (לפי הוועדה) או יותר (שהרי ידוע שיש הורים רבים שלא פנו לוועדה) לא הובילה לחקירה?

לפי הוועדה היו 983 פטירות. אפילו בשנות ה-50 לא היתה ישראל מדינה מפגרת מבחינה בריאותית. אם אכן מתו כל כך הרבה פעוטות, מי האחראי לכך שלא טיפלו בהם כראוי? ומדוע לא הזמינו את ההורים לקבורה? מה ניתן לעשות כיום? אין לדעת אם ועדת חקירה

נוספת תועיל. חשיפת הפרוטוקולים והמסמכים שהיו בפני הוועדה בסיסית והכרחית ויפה שעה אחת קודם, אך לא בטוח שהיא תועיל הרבה. ובכל זאת צריך לנסות. כלי החקירה האפקטיבי שבו יש להשתמש הוא השואות דנ"א. על המדינה לקחת אחריות על הפרשה ולספק לכל מש"פחה החפצה בכך השואות גנטית בין השרידיים שבקבר (אם יימצא ואם יימצא) לבין דגימות שיינטלו מבני המ"שפחה. כבר כשהוועדה פעלה בסוף שנות ה-90 ובתח"ל שנות ה-2000 ניתן היה לבצע בדיקות דנ"א ועתה הכרחי לעשותן. כשם שבשנות ה-60 מדינת ישראל יד"עה להשקיע מיליונים בחיפוש אחר יוס'לה שוחמי"כר כשם שמדינת ישראל השקיעה מיליונים בחקירת היעלמות הצוללת דקר, כשם שהיא משקיעה מאבאים כל אימת שאדם נעדר, קל וחומר שיש להקצות משאבים לחקירת היעלמותם של כ-1,000 ילדים לפחות.

אינני היסטוריון. למבקשים מחקר היסטורי של הפ"רשה אמליץ בחום על מחקרו של ההיסטוריון ד"ר נתן שיפריס, העומד להתפרסם בקרוב. כמשפטן, ניתוח את דוח ועדת החקירה והצבעתי על ליקויים קשים שיש בו (ניתוח מפורט של הדוח פירסמתי ב"תיאוריה וביקורת" ב-2002). לא זו בלבד שהדוח לא מרגיע, נהפוך הוא: ככל שקראתי בדוח ובנספחים – המכתבים להורים – כך השתכנעתי שהדברים לא התנהלו כשורה. ההשערה שלי היא שהיו גורמים שניצלו את חולשתם של העולים מתימן וחטפו את ילדיהם לשם מסירה או מכירה לאימוץ. מיהרו לקבוע שנותק הקשר בין פעוטות לבין הוריהם במקום לחפש כראוי ובשקידה את ההורים. המסירה המזדמנת לאימוץ" לא היתה חריג אלא תופעה. הרשויות העלימו עין – באדישות, בקלות דעת או ברשלנות – וגם זה חמור מאוד. כנראה היתה תפיסה גוענית שלפיה עדיף לילדי העולים מתימן לגדול במשפחות מבוססות יותר. ההודאה בכך פוגעת בסיפור הצינוני היפה שאנו אוהבים לספר, אך ללא הודאה ותיקון העוול העצום שני"גרם להורי הילדים, לא נוכל להיות תכרה טובה כפי שא"נו שואפים להיות. ההורים כבר ישישים. חלקם כבר הלכו לעולמם. אסור להתמהמה: יש לחשוף מיד את כל חומי"רי ועדת החקירה הממלכתית: יש לבצע מיד השואות גנטיות לכל משפחה המעוניינת בכך (הבדיקות כבר לא יקרות כשהיו בעבר); יש לחקור חקירה אמיתית. ובאין חשד – אין חקירה אמיתית. ■

הכותב הוא פרופסור מן המניין במרכז האקדמי למשפט ולעסקים ברמת גן

סינמורן מורן שריר

צילומים: משה פרידן / לע"מ